

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות
מורשת יעקב ואורות ישראל

מאורות

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

גיליון מ"ט

תשע"ג

חשבו"ט 418

אבינו מלכנו

התפילה בימים הנוראים, ולא בכדי הן נדבך היסוד החוזר ונשנה של התחינה.

לאמתו של דבר, צירוף צמוד כזה של "אבינו מלכנו" לא מוכר לנו בתנ"ך. ברם, כבר מהרש"א (תענית, שם) ציין מקורות ל"אבינו" בנפרד (ישעיה סג, טז: "כי אתה אבינו" ועוד) ול"מלכנו" בנפרד (דברים לג, ה: "ויחי בשורון מלך" ועוד). על כך יש להוסיף כי גם בתפילה מוכרים לנו התארים, אך שוב – נפרדים: "השיבנו אבינו לתורתך וקרבתנו מלכנו לעבודתך"; "הוא אבינו הוא מלכנו" ועוד. מהרש"א הוסיף והעיר כי "על דרך זו יסד הפייטן: 'אם כבנים רחמנו כרחם אב על בנים, ואם כעבדים' ", פיוט שלא רק נאמר בראש השנה ("היום הרת עולם") אלא גם מבטא נאמנה את מעמד האדם בימים הנוראים בכלל ובראש השנה בפרט.

מעמד האדם בראש השנה וביום הכיפורים נע בין שני קטבים, קוטב ה"דחילו" וקוטב ה"רחימו" – היראה והאהבה, צד הריחוק וצד הקרבה, בחינת "גילו ברעדה" (תהלים ב, יא). דא עקא, דומה שמבחינה זו היינו מצפים לא "אבינו מלכנו" אלא דווקא ל"מלכנו אבינו", שכן מלוכה היא עיקר עניינו של ראש השנה בעוד שרחמי האב וסליחתו הם עיקר עניינו של יום הכיפורים, ואם כן "מלכנו" תחילה ו"אבינו" לבסוף. מה ראה אם כן ר' עקיבא אז ומנסחי התפילה מאז להקדים דווקא "אבינו" ל"מלכנו"? יתרה מזו, שאלה זו מתחדדת לא רק על רקע סדרי הזמנים שראש השנה קודם ליום הכיפורים, אלא גם ביחס לסדר צעדי ההתקרבות לבורא עולם, שמטבע הדברים מתחילים דרך כלל ביראה וממשיכים לאהבה (ולמצער מתחילים ביראה תתאה ומתעצמים ליראה עילאה), והרי זה ממש היפוכו של "אבינו" הקודם ל"מלכנו".

אפשר שהדבר נעוץ במהות קדימות ראש השנה ליום הכיפורים. ידועה תמיהתו של ר' ישראל סלנטר, הכיצד זה נעשית ההמלכה לפני הסליחה בעוד שהיינו מצפים שיגיע אדם להמלכה רק אחר שהוא כבר זך ונקי? הוא השיב שברוב חסדו אכן "ויתר" הקב"ה על מדרגה גבוהה של המלכה, כזו שתיעשה רק על ידי נקי כפיים וברי לבב, ואפשר גם לאדם שעדיין לא נסלח ולא התכפר להמליכו. כך ההמלכה עצמה הופכת לחלק מהותי מהחזרה בתשובה, בקבלת האדם על עצמו את פסגת עול מלכות שמים. לשון אחר: חס עלינו "אבינו" ואפשר לנו את "מלכנו"!

אלא שכל זה רק בשלב התהליך; המגמה, בסופו של דבר, אינה לא "אבינו" נפרד ולא "מלכנו" נפרד, אלא "אבינו מלכנו" – מלכנו אבינו, כתרי ריעין דלא מתפרשין שהם "דבור אחד".

לא בכדי, למרות שופרו של חודש אלול המתריע ואומר "אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו" (עמוס ג, ו), בחינת יראה, בכל זאת אחד מראשי תיבות "אלול" כולו בחינת אהבה: "אני לדודי ודודי לי". אין זה אלא שכאמור היא הנותנת: לא רק אימת הדין אלא ראש וראשונה "ואני קירבת אלקים לי טוב" (תהלים עג, כח) מלווה את האדם בימים שמראש חודש אלול ועד לשמחת חג הסוכות וה"פתקא טבא" של הושענא רבא.

גמר חתימה טובה לבית המכללה ולכל בית ישראל

הרב פרופ' נריה גוטל
נשיא המכללה

מ"אבינו, מלכנו" ל"אבינו-מלכנו"

מנהג רווח ברבות מקהילות ישראל לומר את תפילת "אבינו מלכנו" בימים הנוראים, מראש השנה ועד יום הכיפורים בשחרית ובמנחה, להוציא שבתות (שבמחלוקת) כמו גם בימי תענית. מקורה של התפילה במעשה שמתואר בבבלי (תענית כה ע"ב), ועניינו עצירת גשמים:

שוב מעשה ברי' אליעזר שירד לפני התיבה ואמר עשרים וארבע ברכות (כדין משנת תענית פ"ב מ"ב) ולא נענה, ירד רבי עקיבא אחריו ואמר אבינו מלכנו אין לנו מלך אלא אתה אבינו מלכנו למענך רחם עלינו וירדו גשמים. הווי מרנני רבנן, יצתה בת קול ואמרה לא מפני שזה גדול מזה אלא שזה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו.

נוסח זה המציין רק "אין לנו מלך [...] למענך רחם" פותח והורחב ביותר במהלך השנים, עד הנוסחים המוכרים לנו כיום ואשר מכילים עשרות תחינות. הרחבת-מה מובאת כבר בפירוש רבנו חננאל על-אתר, כמו גם ב"עין יעקב" שם, ואולם הבסיס השלם ביותר והתואם ביותר את שמוכר לנו כיום, נמצא בסדר רב עמרם גאון (מהדורת פרומקין, עמ' 295). נוסח זה כבר כולל עשרים וחמש תחינות, במחזור ויטרי יש כבר שלושים וחמש, וכיום מוכרים נוסחים הנעים בין עשרים ושבעה בתים (תימנים) ועד ארבעים וארבעה בתים (פולין). בדין שיער ד"ר יעקב רוטשילד (מעניות א' – ימים נוראים, עמ' 250–259) שפרעות תתנ"ו ה"אשכנזיות" הן שהביאו להוספת הזכרת זכות ההרוגים על קידוש השם, הזכרה המוכרת רק בנוסחים האשכנזיים. זאת ועוד, הלבוש (לבוש החור, תקפ"ד) שת ליבו למקבילה שקיימת בין חלק מתכני "אבינו מלכנו" לתכני ברכות אמצעיות של תפילת העמידה: "אומרים אבינו מלכנו [...] שהוא נתייחד [...] כנגד ברכות אמצעיות של שמונה עשרה", אותן בקשות שאינן נאמרות בראש השנה ויום הכיפורים אך כן רוצים לבטאן, ולו בעקיפין. כך "חננו ועננו" כנגד "חונן הדעת"; "החזירנו בתשובה" כנגד "הרוצה בתשובה", וכן הלאה עד "שמע קולנו" שכנגד "שומע תפילה". ד"ר רוטשילד (שם) נימק בכך את מנהג הנמנעים מאמירת "אבינו מלכנו" בשבת, כשם שאין אומרים אותן "בקשות" בשבת (אלא שיש להעיר כי לאמתו של דבר יש תפילות בשבת אשר כל עניינן דווקא במקבילה זו, כדוגמת "מגן אבות"!).¹

כאמור, נפח משמעותי ביותר במניין אמירות 'אבינו מלכנו' במהלך השנה תופסים הימים הנוראים, דבר שכבר נזכר אצל הקדמונים. ההנמקה הבסיסית נעוצה כמובן בעצם היותם של ימים אלה "נוראים", ומה לך נכון יותר מהתמודדות עם מצב "נורא" זה באחיה בפלך של תפילה "מובטחת" כ"אבינו מלכנו"? עם זאת לא למותר לציין את ההנמקה שבספר שיבולי הלקט (סימן רפז): "ואומר אותו במקום הלל בראש השנה". ועדיין, יש להניח שמילות הפתיחה החוזרות ונשנות – "אבינו, מלכנו" – שימשו עילה משמעותית להכללת

¹ דיון מקיף בעניינו של "אבינו מלכנו", כולל אסופת הסברים מגוונים לתחינות, רוכזה על ידי הרב יששכר יעקובסון, נתיב בינה ה' (ימים נוראים), עמ' 78–93 ושם דן וסיכם בהרחבה את הנושא בכללו.

מה עוד נשאר?

יחטאו (ויסבלו מכל הקללות שיבואו עליהם). משה נפרד מעם ישראל, מסיים את כתיבת התורה, עובר שבט שבט ומוסר להם את שירת האזינו (הכללית, לכל עם ישראל) ואת ברכתו הפרטית של כל שבט. לפי המדרשים משה אף מוסר לכל שבט עותק של התורה.

שתי המצוות האחרונות הנמצאות בפרשת וילך נכתבו אחרונות ומהוות מעין ניסיון נואש למנוע את הפורענות העתידית. מצוות כתיבת ספר התורה מהווה מצווה פרטית שמזכירה לנו שהתורה צריכה להיות קרובה לכל אחד ואחד כדי שזכור תמיד לשמרה. מנגד, מצוות הקהל היא מצווה כללית לאסוף את כל העם פעם בשבע שנים ולקרוא באזניהם את התורה. זוהי מצווה ציבורית. הן המצווה הפרטית "והגית בו יומם ולילה" הן המצווה הכללית פעם בשבע שנים נועדו לאותה מטרה – מניעת החטאים מעם ישראל.

משה מקהיל אליו את כל השבטים ומוסר בפניהם את העדות, את השירה, את שירת האזינו, מתוך אמונה שאולי פרשות התוכחה, האזהרות, ספר התורה אצל כל שבט ולפני ארון ה', ומעמד הקראת התורה פעם בשבע שנים יצליחו לגרום לעם ישראל לא לחטוא.

"הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם ושטריכם ואדברה באזניהם את הדברים האלה ואעידה בס את השמים ואת הארץ: כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתן וסרתם מן הדרך אשר צויתי אתכם וקראת אתכם הרעה באחרית הימים כי תעשו את הרע בעיני ה' להכעיסו במעשה ידיכם: וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת עד תמס". זהו הנאום האחרון של משה אל כלל ישראל. במילות שירת האזינו, שאותה קיבל כעדות מה', נפרד משה מעם ישראל.

מבוסס על מאמר מאת גדי איידלהייט
<http://www.xn---2hcm6cgyhbh.com>

עדי מזוז
 סטודנטית בהתמחויות לתושב"ע ולהיסטוריה

הגענו לסוף התורה. נאוומו הארוך של משה רבנו הסתיים, 611 מצוות מתוך 613 כבר נאמרו, והאירועים בפרשות שנתרו מתרכזים בימיו האחרונים ובפרט ביומו האחרון של משה רבנו (פרשת וילך והלאה). פרשות אלו – ניצבים, וילך, האזינו, וזאת הברכה, הן פרשות קצרות מאוד שאינן זוכות לתשומת לב ראויה. הפרשות נקראות בשבתות הימים הנוראים וכמעט כל הדרשות הן סביב הימים הנוראים ולא סביב פרשת השבוע. נאיר כמה נקודות בפרשות מיוחדות אלו.

פרשת ניצבים נקראת תמיד לפני ראש השנה. המעמד מתאים. "אתם ניצבים היום כולכם": מדי שנה ניצבים כולנו בפני הקב"ה ליום הדין. פרשת ניצבים עוסקת שוב בתוכחה ואפילו בצורה קשה יותר. העונשים בתוכחה הם גם על האדמה, "גפרית ומלח שרפה כל ארצה לא תזרע ולא תצמח ולא יעלה בה כל עשב", וגם על עם ישראל, "ויתשם ה' מעל אדמתם באף ובחמה ובקצף גדול".

אולם תוכחה זאת מביאה אתה את החידוש שכל כך נעדר מפרשת כי תבוא הקשה. פרשת ניצבים פותחת את דלת התשובה. פרשת ניצבים מבטיחה "והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך". גם הברכה תגיע וגם הקללה תגיע, אולם בניגוד לסיום העגום של פרשת כי תבוא, פרשת ניצבים מכריזה שהקשר בין עם ישראל לקב"ה הוא נצחי. אמנם עם ישראל גלה מארצו אל ארץ אחרת, אולם לא מדובר במעין השלכה של משהו לאשפה. אלא שמתוך הגלות תבוא התשובה והחזרה לארץ. זוהי הנחמה האמתית על הצרות וככל שהצרות יתגברו, בסופו של דבר תגיע התשובה ואתה חידוש הברית והקשר וחזרה למצב שבו חלות הברכות. פרשת ניצבים מדגישה את כל זה ומהווה את הנחמה לפרשת התוכחה בכי תבוא.

פרשת וילך, הפרשה הקצרה ביותר בתורה, מהווה סיכום של התורה. הפרשה נאמרת ביומו האחרון של משה רבנו כפי המובן מהפסוק "בן מאה ועשרים שנה אנוכי היום". באותו יום ממש משה מקבל את הנבואה האחרונה שלו. הנבואה אינה אופטימית כלל. ה' מבטיח למשה שאחרי מותו בני ישראל

הציונות הדתית בעקבי רבנו הרצי"ה זצ"ל

הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל
 תרנ"א-תשמ"ב (1891-1982)

ברוריה מכמן

"בחודש הראשון ללימודי בישיבה, ורבנו ירד במדרגות של 'בית הרב', באתי עם מצלמה וביקשתי רשות לצלם. הוא הגיב 'ביטול תורה', ענית: 'זה זמן קצר'. ענה: 'הגאון מווילנא נהיה גאון, שכן כל זמן קצר לא בזבוז' " (תלמידו של הרב, הרב הושע רבינוביץ, בספרו מאורות הרצי"ה, עמ' 15).

במדור זה ננסה לשרטט בקצרה במהלך תשע"ג, את דמותו הייחודית של הרצי"ה דרך כתביו, כתבי תלמידיו ובאמצעות מפעלי הציונות הדתית שקמו בהשראתו. נפתח בתקציר סיפור תולדות חייו של הרב:

הרב נולד בזיימל (ליטא) לאביו הראי"ה קוק ונקרא על שם סבו הרב צבי יהודה, אחיו התאום של הרב אליהו דוד רבינוביץ-תאומים (האדר"ת). ב-1896 עברה המשפחה לבוויסק שליד ריגה, שם נתמנה אביו לרב העיירה. עם קבלת הראי"ה קוק את המינוי לשמש כרבן של יפו והמושבות עלתה המשפחה לארץ ישראל והגיעה לנמל יפו ב-1904.

סמוך למלחמת העולם הראשונה נסע הרב להלברשטט שבגרמניה שם למד ולימד לימודי קודש. בתקופה זו גם למד באוניברסיטת הלברשטט במשך כשנתיים. ב-1920 שב ליפו ולימד בבית ספר "נצח ישראל", אך שנה לאחר מכן חזר לאירופה בשליחות תנועת "דגל ירושלים" שהקים אביו כדי לעשות נפשות לרעיון תחיית האומה והארץ בקרב גדולי התורה שבאירופה. בשנת 1922, כשהיה כבן 31, נשא לאישה בוורשה את חוה לאה לבית הוטנר, אישה בעלת השכלה תורנית וכללית רחבה שהייתה פעילה בשדה החינוך היהודי בוורשה. לאחר 22 שנות נישואים ללא ילדים, נפטרה אשתו ומאז, לאורך כ-40 שנה, חי הרב צבי יהודה בגפו.

בשנת 1923 הקים אביו הראי"ה קוק את ישיבת "מרכז הרב". הרב צבי יהודה מונה לשמש בישיבה כ"מנהל רוחני". בשנת 1952, לאחר פטירת ראש הישיבה, הרב יעקב משה חרל"פ, קיבל לידי הרב צבי יהודה את ראשות הישיבה. בתפקיד זה כיהן כ-30 שנה, עד למותו.

שנים רבות מחייו הקדיש לחקר, לעריכה ולסידור כתביו של אביו. את הקמת המדינה ראה כ"אתחלתא דגאולה" וביטא דעה זאת בשיעורים ובמאמרים רבים. היה פעיל בהסדר דחיית השירות הצבאי בצה"ל של תלמידי הישיבות. תלמידיו הקימו חלק ניכר מהישיבות הגבוהות הציוניות, ישיבות ההסדר והמכינות הקדם צבאיות והטביעו את חותמם בעולם החינוך.

לאחר מלחמת ששת הימים העמיד את סוגיית ארץ ישראל השלמה במרכז פעילותו. הרב דרבן את תלמידיו למעורבות בחיי המעשה במדינה, וכך הצמיחה ישיבת "מרכז הרב" בהנהגתו את מנהיגי תנועת "גוש אמונים" שייסדה את ההתיישבות היהודית בשטחי יהודה, שומרון וחבל עזה.

לעיון נוסף

- הרב שלמה אבינר, צבי קודש, ספריית חווה, בית אל תשס"ה
- הרב הושע רבינוביץ, מאורות הרצי"ה, מכללת אורות ישראל, אלקנה-רחובות תשע"א